

Motion till riksdagen

1988/89:Fi210

av Lars Werner m.fl. (vpk)

Demokratisk utveckling inom det ekonomiska livet

Två tendenser framträder för närvarande mycket starkt i den svenska ekonomins utveckling. Den ena är tendensen till koncentration och centralisation av kapital och ägande. Den andra är tendensen till internationalisering, framför allt i transnationaliseringens form. Både koncentrationen och transnationaliseringen ökar de kapitalistiska storföretagens och de kapitalistiska ägarnas makt på bekostnad av folkets. De transnationella koncernernas ökade makt begränsar de folkvalda organens möjligheter att bedriva en självständig, sammanhängande och konsekvent politik. Deras makt utgör ett hot mot demokratin. Särskilt gäller naturligtvis detta om statens politik direkt anpassas efter de stora företagens och ägarmaktens intressen.

För att säkra en annan utveckling, en utveckling mot demokrati på det ekonomiska området, krävs bestämda politiska åtgärder. Avgörande om en utveckling i riktning mot demokratiska förhållanden inom näringslivet skall kunna ske, är den aktivitet som lönearbetarklassen och arbetarrörelsen kan utveckla. De är den enda sociala och politiska kraft som ställer ekonomisk demokrati som ett mål. Kapitalistklassen och de borgerliga partierna är däremot uttalade motståndare till en sådan utveckling.

Koncentrationen

Den parlamentariskt sammansatta ägarutredningen, vars betänkande nyligen framlagts (SOU 1988:38), hade i uppdrag att kartlägga den nuvarande ägar- och inflytandestrukturen i svenskt näringsliv, men också att beskriva de förändringar som ägt rum under den senaste tioårsperioden. Utredningen skulle dessutom analysera orsakerna till och effekterna av förändringarna.

Vad gäller ägarnas fördelning på ägarkategorier visade utredningens kartläggning på en fortsatt institutionalisering. Under 1980-talets första hälft minskade de fysiska personernas direktägda andel av börsvärdet med drygt tio procentenheter. Vid årsskiftet 1985-1986 uppgick denna andel till cirka en fjärdedel. Därefter har den minskat ytterligare ett par procentenheter. Istället har olika typer av institutioner kraftigt ökat sina andelar av det samlade aktievärdet.

Koncentrationen i de enskilda företagens ägar- och inflytandestruktur har påtagligt ökat under den studerade perioden. Den största ägarens andel av aktiekapitalet i de enskilda företagen uppgick år 1978 till i genomsnitt 20 %, medan den år 1988 var 29 %. Ett omfattande bruk av aktieslag med olika röstvärden medförde att röstandelskoncentrationen i flertalet av företagen

var väsentligt högre än kapitalandelskoncentrationen. Den största ägarens andel av röstetalet uppgick år 1978 till 27 % och år 1988 till 41 %. Bruket av röstvärdesdifferenser ökade också under perioden.

För att fastställa koncentrationsgraden i företagens inflytandestruktur lade utredningen samman aktieposter tillhöriga ägare som i ett inflytandeperspektiv kan anses höra ihop. Efter en sådan sammanslagning uppgick den största ägarens genomsnittliga andel av röstetalet år 1978 till 34 % och tio år senare till 47 %. I närmare hälften av företagen innehade en ägare eller en ägargrupp ensam majoritet i röstetalet. De fem största ägarnas sammanlagda innehav hade under perioden ökat från 50,7 % till 69,2 %. De nytilkommande företagen i gruppen hade den mest koncentrerade ägar- och inflytandestrukturen.

Nära förknippad med koncentrationsutvecklingen i de enskilda företagen har enligt ägarutredningen varit den under perioden ökade förekomsten av *kontrollägar-skiften*. Av de närmare hundra storföretag som år 1978 fanns på aktiemarknaden hade närmare hälften en ny kontrollerande ägare år 1988. Antalet fusioner och företagsköp visar en stark ökning under åren och har bidragit till den starkt ökade koncentrationen i näringslivet.

Ett medel för en fortsatt reell koncentration har också varit den ökade förekomsten av ömsesidigt och cirkulärt aktieäggande, även kallat korsvist äggande. Våren 1988 förekom det mellan aktiemarknadsföretag 26 fall av ömsesidigt äggande där företagen innehade minst två procent av varandras aktiekapital eller röstetal. I genomsnitt uppgick röstandelen i dessa samband till 14 %. Därtill skall läggas flera fall av cirkulärt äggande bland aktiemarknadsföretagen samt ett inte obetydligt antal såväl ömsesidiga som cirkulära ägarsamband mellan aktiemarknadsföretag och företag utanför aktiemarknaden.

Ägarutredningen studerade också ägar- och inflytandestrukturen på en mera övergripande nivå. Den konstaterade att ett begränsat antal ägare kontrollerar stora delar av produktion och sysselsättning i den privatägda delen av svenskt näringsliv. Flera tecken tyder på, anförde utredningen, att ägarkoncentrationen på denna övergripande nivå ökat.

Släkten Wallenberg har under flera decennier varit den i särklass största ägaren i detta avseende, närmast följd av Svenska Handelsbank-gruppen. Medan man förut talade om "de femton familjerna" framträder nu "fyra giganter" som dominerande inom det privata näringslivet, nämligen jämte Wallenberg och Handelsbank-gruppen de båda inbördes sammanflätade storföretagen Skanska och Volvo. Räknat efter antalet anställda i de egna och kontrollerade företagen hade dessa "fyra stora" tillsammans inte mindre än 3/4 av hela antalet anställda i företag kontrollerade av de 20 största finansgrupperna. Dessa 20 var största ägare i företag med sammantaget 622 (000) anställda. Därtill kom då anställda i företag där de var delade största ägare samt i ägarföretagen själva i de fall ingen entydig kontrollerande ägare fanns. Av de sammanlagt 181 privatägda svenska storföretagen (med minst 500 anställda) år 1985 hade 77 företag någon av dessa 20 som kontrollerande ägare. Dessa 77 företag sysselsatte sammanlagt 84 % av hela antalet anställda i de privatägda storföretagen och var alltså genomsnittligt större än övriga storföretag.

Transnationaliseringen

Ett av uttrycken för kapitalets koncentration och centralisation under aktuella förhållanden är transnationaliseringen. De transnationella företagen eller imperialistiska koncernerna blir dominerande i det kapitalistiska produktionssystemet. Därmed följer också en internationalisering av produktionsprocessen.

Kapitalistisk verksamhet utomlands, dvs i andra länder än företags eller kapitalgruppens "moderland", förutsätter i sin tur investeringar gjorda i utlandet. Svenska företags investeringar i utlandet, liksom utländska företags investeringar i Sverige har tills nu krävt tillstånd av riksbanken. Kapitalexporten i denna form har ökat kraftigt under de senaste åren. Det totala tillståndsbeloppet för svenska företags investeringar i utlandet har ökat från mellan 8 och 9 miljarder kr år 1982 till över 36 miljarder kr år 1987.

Under första halvåret 1988 uppgick svenska företags direktinvesteringar i utlandet till närmare 20 miljarder kr mot drygt 11 miljarder under samma period året förut. De stora svenska transnationella företagen beräknas göra större investeringar i andra länder än i Sverige. En rad av dessa företag har nu fler anställda utomlands än i Sverige. I sin årsskrift 1988 beräknar industridepartementet den totala sysselsättningen i svenskägda företag i utlandet till ca 410 000 vid slutet av 1987. Ökningstakten har under de senaste åren varit i runda tal 40 000 per år.

En mycket liten – och under de senaste åren allt mindre – del av dessa utlandsinvesteringar görs i u-länder. (År 1987 endast 6 procent.) Direktinvesteringarna görs istället i andra kapitalistiska utvecklade ekonomier. Under åren 1982–1986 var USA det största investeringslandet. Under de allra senaste åren har de svenska direktinvesteringarna flyttat sitt huvudintresse till Europa och framför allt till EG-marknaden.

Det är ett begränsat antal företag som svarar för huvudparten av den svenska industrins utlandsverksamhet. SCB undersökte de 17 största utlandsinvesteringande koncernerna räknat efter antalet anställda. Denna grupp svarade 1985 för ca 85 % av den totala sysselsättningen utomlands. Gruppen sysselsätter totalt 540 000 personer. Mer än hälften av de anställda fanns sålunda utomlands. Koncernerna i 17-gruppen svarade för en tredjedel av Sveriges export och ca 60 % av industrins totala forsknings- och utvecklingsverksamhet. Deras utlandsproduktion var av större omfattning än deras export från Sverige vid försäljningen till de utländska marknaderna.

Ökningen av den utlandsägda andelen av svenskt näringsliv är den andra sidan av transnationaliseringen. Den har i avgörande utsträckning skett genom att utländskt kapital köpt upp redan existerande svenska företag.

I industridepartementets årsbok Svensk industri och industripolitik 1988 betecknas 1980-talet som de utländska "förvärvens årtionde". Förvärvsintensiteten mätt i antalet anställda i av utlandskapital uppköpta företag har aldrig tidigare varit så hög. Den största affären har varit fusionen av Asea och Brown Boveri, som skapade en stor transnationell koncern omfattande 700 företag och med sammanlagt 180 000 anställda.

Förutom denna storaffär har drygt 700 svenska företag med 60 000 anställda uppköpts av utländska intressen under 1980-talet. Med de uppköp

som skett under 1988 uppgår de utländska förvärven hittills under decenniet till företag med drygt 100 000 sysselsatta. Om förvärvsintensiteten antas vara lika hög under de närmaste åren beräknas den utländska (majoritetsägda) sysselsättningsandelen i svensk tillverkningsindustri komma att uppgå till ca 21 % år 1992 och 27 % 1997. Inom vissa branscher skulle den kunna bli väsentligt högre.

I dagsläget uppskattas den totala utlandsägda företagssektorn i Sverige till drygt 200 000 anställda eller en andel på 9–10 % i hela näringslivet. Det utländska kapitalet är i stor utsträckning placerat inom nyckelområden. Inom områden av väsentlig betydelse för alla sidor av samhällets liv. Det gäller oljeraffinaderier, livsmedelsindustrier, den petrokemiska industrin, plastindustrin, elektro- och elektronikindustrierna, datorindustrin, produktionen av TV-apparater och -utrustning, byggnadsmaterialindustrin, olika avsnitt av verkstadsindustrin. Det gäller också sådana områden som filmdistributionen och reklambranschen.

Kamp för demokratisering

Både den fortsatta koncentrationen och den fortsatta transnationaliseringen har inneburit en ökad maktställning för kapital- och ägarmakten i Sverige. Detta gäller såväl inom de stora företagen som inom samhället som helhet. Det är mycket svårt för en arbetargrupp att hävda sina intressen i ett stort företag med låt oss säga 100 000 anställda. Ännu svårare är det om företaget har en världsomspännande verksamhet och huvuddelen av de anställda utanför Sverige.

Även samhälleligt sett innebär koncentrationen och transnationaliseringen ökad makt för de stora företagen och deras ägare. Detta står i strid med strävandena till en demokratisering av samhället.

Tendenserna till fortsatt maktkoncentration inom det ekonomiska livet måste brytas. Istället måste en utveckling inledas som bryter fåtalsväldet inom företagen och i näringslivet samt ersätter detta med demokratiska ägarformer och avgörande makt för dem som utför arbetet. Detta måste gälla inom både privat och offentligt ägda företag.

Kravet om avgörande makt åt dem som utför arbetet utgår från grundläggande värderingar av arbetets betydelse och av vad demokrati och jämlikhet mellan människorna kräver. Om en utveckling i riktning mot demokratiska förhållanden inom näringslivet skall ske krävs kraftigt ökad aktivitet av lönearbetarklassen och arbetarrörelsen. Kampen på arbetsplatserna, av de fackliga och politiska organisationerna är därvid avgörande. Den måste emellertid stödjas och befästas av uttalanden och lagstiftning i riksdagen. Vi föreslår att riksdagen i detta syfte uttalar sig för ekonomisk demokrati, för en utveckling i riktning mot demokratiska förhållanden inom näringslivet.

Ägarutredningens uppdrag var begränsat. Dess uppgift tolkades så att den skulle studera frågan om ägande och inflytande med utgångspunkt i näringslivets förmåga till förnyelse och tillväxt. Den slutliga frågeställningen skulle vara hur denna förmåga påverkas av förändringar i ägar- och inflytandestrukturen. Förändringarnas betydelse för företagsdemokratiska och fördelningspolitiska strävanden i samhället ansågs ligga utanför dess uppdrag att behandla.

Såsom påpekades i en av reservationerna till utredningen kan man emellertid inte skilja dessa frågor från varandra. Ett ökat inflytande för de anställda i företagen, för arbetare, tekniker och tjänstemän, är i själva verket en avgörande förutsättning för ett mera effektivt näringsliv. Det förefaller också rätt poänglöst att utförligt utreda den ökade ägarkoncentrationen med dess ökade makt för kapitalet och storföretagens ledningar, men inte gå vidare och diskutera åtgärder för att bryta denna maktkoncentration och åstadkomma mera demokratiska förhållanden. Vi föreslår därför att ägarutredningen ges tilläggsdirektiv att studera möjligheterna för en demokratisk utveckling inom företagen och hela det ekonomiska livet samt framlägga förslag i denna riktning.

Transnationaliseringen i båda dess riktningar – utflyttningen av svenska företag till utlandet och de utländska företagsköpen i Sverige – begränsar de folkvalda organens och svenska folkets makt över den ekonomiska utvecklingen. Genom att valutalagstiftningen inte längre tillämpas avhänder sig statsmakterna ett viktigt vapen för en möjlig kontroll. Enligt vår åsikt bör valutalagstiftningens alla möjligheter istället utnyttjas för ett verkligt samhällsinflytande över den ekonomiska internationaliseringsprocessen. Vi föreslår att riksdagen gör ett uttalande i detta syfte.

De värden som investeras i svenska företags uppköp av företag i utlandet eller som utgöres av svenska företag som förvärvas av utländska kapitalgrupper har skapats av de arbetande vid respektive företag. De hör enligt vår mening ha den avgörande bestämmanderätten över de värden som skapats genom deras arbete. De fackliga organisationerna vid respektive företag bör därför ha vetorätt när det gäller försäljning av svenska företag till utländskt kapital eller svenska företags uppköp av företag i utlandet. Riksdagen bör av regeringen begära förslag till lagstiftning i detta syfte.

Hemställan

Med hänvisning till vad som anförts hemställs

1. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om ekonomisk demokrati och en utveckling i riktning mot demokratiska förhållanden inom näringslivet,
2. att riksdagen hos regeringen begär tilläggsdirektiv till ägarutredningen att studera möjligheterna för en demokratisk utveckling inom företagen och hela det ekonomiska livet samt framlägga förslag i denna riktning,
3. att riksdagen beslutar att valutalagstiftningens alla möjligheter utnyttjas för ett verkligt samhällsinflytande över den ekonomiska utvecklingen,

4. att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning med syfte att ge de fackliga organisationerna vid respektive företag vetorätt vid försäljning av svenska företag till utländskt kapital eller svenska företags uppköp av företag i utlandet. Mot. 1988/89
Fi210

Stockholm den 23 januari 1989

Lars Werner (vpk)

Bertil Måbrink (vpk)

Lars-Ove Hagberg (vpk)

Margó Ingvardsson (vpk)

Berith Eriksson (vpk)

Bo Hammar (vpk)

Hans Petersson (vpk)